

נאמנגב גיליון מס' 38,

ה' בתשרי תשפ"ג, 30 בספטמבר 2022
ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

תיאטרון גברעם כרטיסים כבר הזמנתם?

דבר היו"ר

תָּשָׁב אֲנִי יָמִים אֶזְשׁוֹר - אַחַר תֵּלֶךְ (בראשית כד, 55)

חברי נאמני השימור, חברי הועדה ופעילי המורשת במחוז דרום, בימים אלה אני מסכם עשור לפעילותי כיושב-ראש הועדה הציבורית של המועצה לשימור אתרים במחוז דרום. נקראתי לדגל על-ידי עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור לפעול לצידו של עופר יוגב, לשעבר מנהל המחוז (ומיכל ליבוביץ' ז"ל). בימי חודש הרחמים והסליחות, נפנה אדם לפשפש במעשיו, להביט לאחור ולשקול את פעלו. הגעתי למסקנה שעלי לסיים את תפקידי ולהעביר את השרביט לדור הבא.

את פעילותי במועצה לשימור התחלתי עת היה דן שגיא מנהל מחוז הדרום. את עיקר פעילותי במחוז עשיתי יחד עם עופר יוגב, זכיתי ללוות את מריה מצרפי בשנתה הראשונה בדרום. העבודה במחיצת הניצבים בחזית העשייה הציבורית והמאבקים למען המורשת, חידדו אצלי יום יום את ההכרה בדבר ייחודו של המחוז, חשיבותם של אתרי המורשת, ויותר מכל את תפקידם ההיסטורי של הנאמנים, השוחרים, הפעילים וחברי ועדת הדרום. זכיתי להכיר אנשים רבים וטובים באמצע הדרך, שהעשייה למען הכלל, בנוגע לעבר ולטובת העתיד – היא לחם חוקם. פעילים בעיר ובכפר, במושב ובקיבוץ, דתיים וחילוניים, יהודים ובדווים. כשמדובר במורשת הרי ש'כולנו כאחד' – ללא דעות קדומות, ללא מניפולציות – בחזית אחודה למען המורשת.

אני מבקש להודות להנהלת המועצה לשימור על האמון שניתן בי, ולכולכם על ההזדמנות להיות שותף ליצירה ולעשייה. במשך השנים קראתי לנאמני השימור להתגייס ולגייס למען המטרה המשותפת ואני מבקש לנצל הזדמנות זו ולחדד את עשרת האתגרים והמשימות שעוד נכונות לנו בדרום הארץ.

1. המשך הפעלת הועדה הציבורית – מחוז דרום הוא הגדול ביותר מבחינה גאוגרפית ומבחינת תפוצת הפעילים, מה שמקשה על השתתפות במפגשי הועדה. ובכל זאת קבענו לעצמנו, שכל ישיבה תתקיים באתר אחר במחוז, על מנת לאפשר לחברים באזורים שונים להשתתף. הקפדנו על לפחות 3-4 מפגשים בשנה, כשלפחות אחד מהם הוא יום סיור ארוך להכרת המחוז.
2. העצמת נאמני השימור – הנאמנות היא מבחנם של שני הצדדים יחדיו, של הפעילים (הנאמנים) ושל המפעילים (הנהלת המחוז). השתדלנו ליצור מפגשי העשרה על מנת לצייד את נאמני השימור בכלים להתמודדות עם הנושא והרשויות. לצערי לא עשינו די בנושא זה ועלינו להמשיך ולגבש תובנות למען נגיע להכרה משמעותית יותר בחשיבותם והפעלתם של נאמני השימור וחברי הועדה כמתנדבים לכל דבר ועניין במסגרת המועצה לשימור.
3. הצערת שורת המתנדבים – לצערי הרב בחלקים רבים בעם נתפס השימור כערך נוסטלגי. משכך הוא מפלטם של גימלאים. כך המצב בוועדות שונות במועצה לשימור ובמעשה המורשת. לא עשינו מספיק כדי להצעיר את שורותינו וגם אלה שהצטרפו בעבר, פרשו בינתיים. עלינו להתמיד בגיוס צעירים שיביאו עימם רוח אחרת ורעננה.
4. הקמת קהילות שימור – מגבלת הפיזור הגאוגרפי במחוז, הביאה למינויו של גדעון רגולסקי במשרה חלקית כעוזר למנהלת המחוז באזור הערבה. חושבני שעלינו להמשיך במגמה זו לחבלים נוספים במחוז. על מנת להכשיר את הדרך לכך ולסייע להנהלת המחוז, יש להקים קהילות שימור בחבלי המחוז. למעשה פועלות כיום שתי קהילות כאלה, החזקה והגדולה, היא ועדת באר - שבע שבמשך שנים הרבה התנהלה באופן עצמאי, והשנייה היא קהילת

- אשקלון' הועדה הציבורית לשימור אשקלון', שהוקמה ביוזמתו של חברנו גד סובול, ובשנתיים האחרונות בונה את עצמה ואת דרכי פעולתה. קהילות כאלה שתקומנה בחבלים נוספים במחוז, תהווה כוח מגן משמעותי על המורשת באזור. אלא שללא ליווי צמוד, העשרה והנחייה של המועצה, חוששני שיותש כוחן של קהילות אלה.
5. שילוט – מחוז דרום הולך ונצבע בשלטים כחולים, ביישובים ובשטחים פתוחים ועלינו להמשיך במהלך מבורך זה. אתגר משמעותי לדעתי שהמחוז צריך להציב לעצמו בשנתיים הבאות הוא שבכל ישוב יהיה לפחות שלט כחול אחד, שכן לכל יישוב, צעיר כוונתי, יש אתר/סיפור מורשת משלו, שראוי להאיר למען הציבור. עד - כה הוצבו שלטי הסבר של המועצה לשימור ("שלט כחול") ב-30 אתרים היסטוריים.
 6. נאמנגב – עופר יוגב יזם וערך את ביטאון מחוז דרום של המועצה לשימור – 'נאמנגב'. ביטאון זה משמש במה לנאמני אשקלון לדיווחים על נושאי מורשת במחוז והוא למעשה 'קול השופר שהולך וחזק' במחננו. מריה ממשיכה בהפקת הביטאון אולם עלינו להרחיב את מעגל הכותבים והמדווחים והשותפים בעריכה. זו ההזדמנות להודות לזן גזית חברנו מגבולות, העורך את הביטאון כבר שנים רבות לצידו של עופר.
 7. כנסים – במחוז דרום מאורגנים מספר כנסים שנתיים וקבועים שעשו להם שם בקהיליית המורשת. גם בתחום זה עלינו להגדיל את העשייה ולהרחיבה למגזרים נוספים.
 8. 'המגזר' – בעשור האחרון נעשו מגוון של פעולות בקרב המגזר הבדווי במחוז דרום (יחד עם 'מחוז ארצי ערבים וצ'רקסים'). ביצענו מספר סיורים וישיבות ועדה ביישובים הבדווים ובתקופה מסוימת היתה נוכחות בדויות בועדה. לצערי הרב בשנים האחרונות מגזר זה מדיר את רגליו מהפעילות במחוז. אני קורא לפעילי המורשת ולאנשי ציבור שהנושא בוער בעצמותם, לשוב לחיק הועדה ולפעול דרכה למען מורשתם.
 9. שימור – הייעוד המרכזי של המועצה הוא שימור אתרי מורשת, משימה תובענית הדורשת תשומת לב מרבית יומיומית. הנהלת המחוז והמועצה פועלים ברמה הסטטוטורית ואנו הנאמנים, מתפקדים כ'עין בציון צופיה' על אתרי המורשת. שילוב כוחות יביאנו לתוצאה נדרשת. בשנים האחרונות התחלנו בשיתופי פעולה עם גופים 'ירוקים', כגון רט"ג, תחום של"ח במשרד החינוך, על מנת להגדיל את מאגר הנאמנים. לצערנו ניסיונות אלה דעכו עם הזמן ויש לשוב ולעורר אותם, שכן בכוחנו בלבד לא נצליח לסתום את החור בסכר.
 10. שימור מורשת – בשנים האחרונות הולכת ומחדדת ההכרה בדבר חשיבותה של המורשת הבלתי מוחשית, הרוחנית והתרבותית. בתחום זה אנו רק בתחילת הדרך. במחוז דרום פועלות וחיות קהילות משבעים גלויות שלכל אחת סיפור ייחודי בעמידתו של עם ישראל ותקומתה של מדינת ישראל. עד כה עיקר פעולותינו היו בתחום הפיזי ועלינו לתת תשומת לב גם למורשת הבלתי מוחשית במסגרת פעילות הועדה.

חברים יקרים,

נעמתם לי מאוד בעשור האחרון. שמחתי להשתייך לחבורה שמנסה לשנות ולהשפיע. זכיתי לשרת אתכם ואני מקווה שעמלנו לא לשווא, מודה לכולכם על שיתוף הפעולה. מאחל למריה ויעל דרך צלחה. בברכת חן הארץ, אבי ששון

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב

עורך מדעי: פרופ' אבי ששון

הגהה: דן גזית

חברי המערכת: פרופ' אבי ששון, גד סובול, דן גזית, מריה

מצרפי, עפר יוגב

כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע

דבר מנהלת המחוז

הנה חלפה לה כבר שנה וההרגשה היא כאילו עבר רק חודש!
בשנה הזאת זכיתי להכיר מרחב עצום ומיוחד במינו שאינו דומה לאף מקום אחר בארץ היפה שלנו – מחוז דרום. אזור גיאוגרפי שהינו מדברי ברובו, ולכן לא פעם שאלו אותי מכרים ומשפחה: "יש אתרים לשימור שם?". אז כן, יש, ואפילו לא מעט!

אם במקומות כמו מרכז הארץ הצפיפות כל הזמן עולה וגם המחירים שאנשים מוכנים לשלם כדי לחיות במרכז, בדרום הפיתוח הינו מושג שמתאר בעיקר גידול טבעי ולא הגירה המונית, פיתוח של קהילות לצד פיתוח של מרכזי תרבות ופנאי ואזורי נופש. או בקיצור – איכות חיים! כל היתרונות של הנגב בעצם הופכים אותו לעתודת הפיתוח של מדינת ישראל.

כשהקורונה באה ושינתה לנו את החיים, הרבה אנשים עשו חישוב מסלול מחדש. הם עברו לעבוד מהבית, הבינו את חשיבות השטחים הפתוחים, ואת היתרונות שיש לקהילות קטנות ומגובשות שתמיד יש מי שידאג לך. על כן אני מודה לאנשי הדרום שזכיתי להכיר השנה. אנשים חמים ואוהבים שלא חיים בלחץ או בעצבים, אלא פשוט חיים ונהנים מהחיים שהם בונים לעצמם ולמשפחתם. כולנו מכירים את המתח שישנו בין פיתוח לבין שימור. גם בדרום הוא קיים, אבל, בזכות אנשים שאוהבים את המקומות שהם גרים בהם, ומבינים את החשיבות והערכים שגלומים בחלוציות ובציונות, מקומות אלה זוכים להכרה כאתרי מורשת ומקבילים את ההגנה הנדרשת בצורה חוקית. על עשייה זו גם אחראית לשכת התכנון של מחוז דרום ויעצת השימור שמלווה אותה, אדר' עדי סלע וינר. בלי ההכרה באתרים החשובים כאתרי מורשת בתוכניות המקודמות היום – לא היינו זוכים לשמור עליהם עבור הדורות הבאים ולספר את הסיפורים מעוררי ההשראה שהם מגלמים בתוכם. כפי שרובכם מכירים, לאחרונה הוגשה התנגדות לתוכנית המקודמת למתחם ברגמן – שבעברו היה המכון לחקר הנגב ובעצם ממנו התחילה האוניברסיטה של הנגב. אחרי ביקור אחד במקום כבר מבינים את הייחודיות ואת החשיבות של המתחם ולמה צריך לשמור עליו. למזלנו, לא היינו היחידים להבין זאת, ועוד 207 באר-שבעיים ואנשים שהיו במקום וחוקרים בעבר ובהווה הצטרפו להתנגדות זו מתוך ההבנה שהתוכנית לא זיהתה נכון מה הדברים שכדאי לשמור עליהם במתחם. כל מי שגר באזור מכיר את הגדרות שלאורך שדרות רגר ואת צמרות העצים שנראים כמו ג'ונגל, אך כולם הופתעו לגלות את הצמחים המיוחדים שהובאו מכל העולם ופותחו במקום זה, על מנת להפוך לתוצרת חקלאית מניבה ורווחית. לראיה, הפיטיאה, שהובאה ממרכז אמריקה ופותחה במכון, עולה היום כ- 23 שקלים לפרי אחד בודד!

המקום שהוקם על - פי ציוויו של דוד בן גוריון, בעצם חרט על דגלו מההתחלה לעשות מחקר שימושי מעשי על מנת לפתח את החקלאות בנגב ולאפשר לאנשים לחיות בו, תוך הפרחת השממה. חזון או חלום - העובדה היא שזה היה המקום שבו התחיל הסטארט - אפ הראשון בבאר שבע, התחיל והצליח!

היום אלפי דונמים מעובדים צובעים את המדבר בירוק בזכות הפיתוח והמחקר שבוצעו במקום זה. דוד בן גוריון הבין כבר בסוף שנות ה-50 שחייבים לחקור כדי לפתח, וכך לאפשר חיים במדבר. שינויי האקלים, תהליכי המידבור העולמי, כל אלה היו כנראה ידועים לו מראש. רק כעבור עשרות שנים – המצאת האוסמוזה ההפוכה, שגם היא פותחה במכון לחקר הנגב, הפכה למפעלי ענק של מתקני התפלת מים שמספקים לנו היום כ- 70% ממי השתייה והחקלאות. אפשר לומר שבלי המצאה זו ישראל הייתה מתייבשת מזמן. וגם בעולם כולו, היום זו השיטה בה משתמשים להתפלת מים. כל שנה אנו מאחלים שתהיה שנה טובה, שנת שגשוג והצלחה, שנה פורייה. הרי כל כך מובן מעליו שיש לנו מים, פירות וירקות שגדלים כל השנה, שמדינה כה צעירה כמו ישראל מפותחת כל כך לעומת שכנותיה, כשאין עוד אף מדינה בעולם שהצליחה בזמן כה קצר לגדול ולהמשיך לצמוח ולשגשג. כל יומולדת אני נוהגת לעשות חשבון נפש - מה הספקתי השנה, לכן אפרט כאן בקצרה את השותפים המופלאים שלנו ואת העשייה שהצלחנו לקדם בעזרתם. ראשית כל, תודה למשרדי הממשלה שמאמינים בחשיבות המורשת ושימורה לדורות הבאים ומקדמים את נושא השימור בארץ – משרד התרבות והספורט והמשרד לירושלים ומורשת. אנצל הזדמנות זו גם להודות לעמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור ולאורי אור היו"ר שלנו, שתמכו ועזרו וסייעו בכל! תודה רבה! כמו כן חשוב לי לומר תודה ליעל קרטגינר, שהיא יד ימיני ולגדעון רגולסקי שמסייע בשימור אתרי המורשת הנמצאים דרומה מצומת הערבה. תודתי האחרונה היא לפרופ' אבי ששון שזכיתי גם כן להכיר השנה. וחשוב לי

להודות לו על כל השנים שבהן היה יו"ר ועדה ציבורית של מחוז הדרום. תודה רבה על שנים של עשייה ויוזמה והובלה של הקשר בין נאמני השימור והציבור בכלל, לבין נושא השימור והנחלת המורשת. אנו מקווים שתמשיך ללוות אותנו ולהיות חלק מהכתיבה והעריכה המדעית של 'נאמנגב' שעליו עמלת במשך מעל עשור. העבודה לשימור המורשת והנחלתה לא נגמרת אף פעם, ואנו מקווים שלא תפרוש לגמלאות.

שותפינו היקרים, שבזכותם המורשת היא הבסיס לצמיחתם וחינוכם של הדורות הצעירים:
אילת - שילוט אתרי מורשת וקידום תכנון לשימור תיאטרון ה'אמפי'.
אשקלון - שילוט אתרי מורשת וקידום תיעוד ותכנון לאתרים 'בית האמידים' ומקווה הבבא סאלי, פעילויות 'אמץ אתר' ופסטיבל השימור בחול המועד סוכות.
באר שבע - קידום תכנון לשימור 'אנדרטת חטיבת הנגב' של דני קרוואן, סקר הנדסי למוזאון לתרבות האסלאם ועמי המזרח, תכניות לשימור ופיתוח מצפה בית אשל בשיתוף עם קק"ל, ערב עיון למעברות של באר שבע, קידום תכנון ל'קולנוע אורות'.
ערד - השקת ספרה של ד"ר אדר' הדס שדר "ערד עיר ניסיונית".
נתיבות - קידום הקמת מוזאון המייסדים של העיר.
שדרות - פתיחתו של 'בית המייסדים' וקידום שימור של מבנה בית הראשונים.
ירוחם - פתיחת 'בית המייסדים' של ירוחם בשיתוף עם 'עתיד במדבר', כנס ירוחם הראשון בבית המייסדים, ושילוט אתר מורשת.
אשכול - קידום תכנון לאתרי מורשת בהם אתר 'בארי הישנה' בשיתוף עם קק"ל, קידום שימור פיזי של צריף בן יאיר בקיבוץ גבולות, קידום תכנון לשימור צריפי היאחזות הנח"ל בניר עוז, ושילוט אתר מורשת.
באר טוביה - קידום תכנון משטרת בית דראס, וקידום שימור מגדל הפיקוח ההיסטורי בבסיס חצור.
בני שמעון - קידום תכנון משטרת ביר זבאלה ובית הביטחון בקיבוץ שובל, שילוט אתר מורשת.
חבל אילות - קידום שימור צריפי בראשית בקיבוץ אילות ושילוט אתר מורשת.
חוף אשקלון - קידום תכנון מגדל המים בכפר סילבר, שילוט אתרי מורשת וביצוע עבודות הצלה בגבעת המכלים של ניצנים הישנה.
לכיש - שימור הפרוז'קטור ההיסטורי.
מרחבים - קידום תכנון לשימור בית הכנסת הראשון במושב פטיש.
ערבה תיכונה - קידום שלטים לאתרי מורשת.
רמת הנגב - קידום תכנון לשימור אתר 'צריף בן גוריון' בשיתוף עם המכון למורשת בן גוריון וקק"ל, קידום תכנון ושימור של צריף בית הילדים בקיבוץ רביבים, שילוט אתרי מורשת.
שדות נגב - קידום תכנון ושימור של חצר הראשונים בעלומים וקידום שילוט אתרי מורשת.
שער הנגב - קידום תכנון תצוגה ל'בית שביתת הנשק', קידום תכנון וביצוע שימור למוזאון המים והביטחון בניר עם בשיתוף עם קק"ל, קידום תכנון ושימור להצלה של צריף חצר הראשונים בקיבוץ ארז, ושילוט אתרי מורשת.
שפיר - שילוט אתרי מורשת.
תמר - קידום תכנון ושימור של היאחזות עין גדי – בית - ספר -שדה הראשון, קידום תכנון ל'בית המלח', מבנה המועצה הראשון של תמר, קידום תכנון ושימור מחנה העובדים בסדום, ושילוט אתרי מורשת.

זאת גם ההזדמנות לבקש סליחה ומחילה לקראת יום הכיפורים: כל מי שפגעתי בו או כל מי שהתאכזב מכך שהאתר שלו לא הופיע בלוח השנה. עמכם הסליחה!
שתהיה לכולנו שנה טובה! מלאה בעשייה, ובהצלחה, ובבריאות איתנה!

מאחלת
מריה מצרפי
מנהלת המחוז

בגיליון זה:

- סֶבֶט אָטְמָק: בתורכית להתמיד בדבקות במטרה
- עין-צורים קמה פעמיים ושלוש
- ההתקפה על עין-צורים בגוש - עציון ומחלקת הל"ה
- המכון לחקר הנגב - אתר מורשת בבאר שבע
- המרכז המסחרי שכונה לדוגמה ב"ש
- מחצבים בנגב המזרחי
- הבארות באזור נבטים\

סֶבֶט אָטְמָק/ דן גזית

בתורכית: להתמיד בדבקות במטרה (מפעלות השלטון העות'מאני בצפון הנגב)

כ-350 שנות ריבונות עות'מאנית בצפון הנגב חלפו ללא נוכחות שלטונית עד שבימי הסֶלְטָאן מחמוד השני ובימי בנו עבד אל-מג'יד חל מהפך באימפריה הרופסת – התנערות של ממש (לעומת הגדרתו של הצאר הרוסי ניקולאי הראשון: "תורכיה – האישי החולה על גדות הבוספורוס"). גם מלחמת קרים (1853-1855) הבהירה לעות'מאנים שהשרדותם תלויה בהתנערות מהפיגור ומההסתאבות שבהם היו שקועים.

בשלב הראשון שגָר הסֶלְטָאן משלחות לכמה ממדינות אירופה כדי שילמדו את החוקה בכל אחת מהן; לאחר שובן נערכו דיונים וחזרו התנד'מאת = "התיקונים", מערכת חוקים ונהגים מודרניים שלפיה התחייב הממשל לפעול. מיד לאחר מכן הוחל בביצוע קדסטר - קרקעות ברחבי האימפריה כדי להגדיר מחדש את סוגי הבעלות – כולל נחלות הכתר ("ג'יפְטְלִיק") – וליעל את גביית המסים. במקביל נעשו שינויים מרחיקי - לכת במערכת הסמכויות והתפקודים של הפקידות הגבוהה ובוצעו התאמות בגבולות של מחוזות כדי ליעל את האדמיניסטרציה ולהפחית את השחיתות.

לאור הלקחים שהפיקה האימפריה מהפסדים מתמשכים של טריטוריות - השוליים שלה באירופה ובקווקז, השלב השני והעיקרי היה חיזוק הסֶפֶר הדרום - מזרחי, היכן שהשיק למדבריות סוריה, עבר הירדן, סעודיה וסיני – כולל צפון הנגב, אזורים ששוכניהם היו נוודים ונוודים - למחצה. כנראה שהסיסמה שבכותרת לעיל לא ממש הוכרזה, אך בשלב הזה השלטון פעל בנחישות (ולא ברגישות), בכוח ולעתים באכזריות כדי ליצב את אוכלוסיית הנוודים הסמוכה לישובי - הקבע בשולי הארץ הנושבת מחד - גיסא ולהרחיק לעומק המדבר את שאר הנוודים מאידך - גיסא. לשם כך, ננקטו שתי שיטות: האחת – הובאו ממרחקים עובדי - אדמה מוסלמים (בוסנים, צ'רקסים, צ'צ'נים, מוגרבים ומצרים מרצועת - עזה) ונבנו להם ישובים במשותף עם משפחות בדוויות; כך, למשל, נוסדו עֵמָאן וג'רש ברמה הירדנית, כפרים באיזור מזרח ירדן וכפרים אחדים בחבל הבשור. והשניה – כדי לסכל את נדידת הנוודים הופעל צבא, כולל סתימת בארות - מים באזורי המרעה. למזלנו, אדוארד רובינזון האמריקאי – מחוקרי הארץ המעולים במאה ה-19 - סִיָר בצפון הנגב בשנת 1852 ובמקרה היה נוכח בניסוי – מבחן ("פיילוט") ממשלתי מהפכני לבניית הוג' – על-יד דורות דהיום – כפר משותף לבדווים, פלאחים מהר-חברון ומצרים מרצועת - עזה. רובינזון חש שמולו מתחולל מהפך היסטורי ואכן דיווח עליו בפרוטרוט.

בשנת 1869 נפתחה תעלת סואץ. הסֶלְטָאן עבד אל - עזיז זיהה, עוד בשלב עבודות החפירה, את הסכנה המאיימת עליו מְדָרוֹם וחבל הבשור הפך ליעד אֶסְטְרֵטְגִי של האימפריה. תוך זמן קצר הוקם קו טלגרף מירושלים ומעזה ישירות לאיסטנבול והסֶלְטָאן התְקִיף עבד אל - חמיד השני (1876-1909), הסֶלְטָאן הפעיל האחרון) דכא בכוח את מלחמות השבטים הבדווים זה בזה על טריטוריות - מרעה. כדי למנוע סכסוכים כאלה בעתיד, הוגדרו שטחי הנחלות של השבטים עד לרמת משפחה. לאחר שנרגעו הרוחות נבנו בהדרגה ששה מבני - שיטור ברחבי החבל, שופרו דרכים, נכרתה ברית צבאית עם גרמניה, נוסדו בנגב שתי ערים (באר שבע וניצנה), ב-1915 הגיע סעיף של הרכבת החיג'אזית לגבול סיני: הכל היה מוכן לאופנסיבה עות'מאנית על תעלת סואץ מול האימפריה הבריטית. הביון הבריטי לא היו תמים. הוא חש בתכונה הצבאית הרוחשת בחבל הבשור ואף שלח חוליות – ריגול ("ככה זה" 53), אך רק לאחר שני נסיונות עות'מאניים לצלוח את התעלה – התהפך הגלגל וכך, בסופו של דבר, הפכה האנגלית לשפה רשמית בישראל. אני מניח שאם היהודים היו נענים להצעת

התורכים (לארתור רופין) להקמת בית-לאומי יהודי בארץ ישראל – חצי שנה לפני הצהרת בלפור (!) – זה היה קורה עם השפה התורכית...

הכותב, הינו נאמן שימור קיבוץ גבולות

עין - צורים קמה פעמיים ושלוש / יובל נבו

בתאריך כ"ח תשרי תש"ז, 22.10.1946, עלתה להתיישבות קבוצת עין - צורים בגוש עציון, על אדמות שייח' אבו-זייד (שבועיים לאחר הקמת 11 הנקודות בנגב, במוצאי יום כפורים תש"ז). זאת היתה הנקודה השלישית בגוש עציון אחרי כפר - עציון (1943) ומשואות - יצחק (1945). למחרת העלייה יצא כרוז מטעם המרכז החקלאי של 'הפועל המזרחי': "עם שחר יצאנו מכפר עציון ותקענו בעז"ה יתד ליישובנו השלישי בהר חברון. המתיישבים הם נוער ארצישראלי מגרעין בני - עקיבא ה', שקיבל הכשרתו בבירה ובטירת - צבי. עד עתה הוקמו: גדר בטחון, עמדות, מיכל מים, ושלדי צריפים, והוכנס ספר תורה ליישוב החדש. מצב הרוח מרומם. ברוך מציב גבול אלמנה!" השם עין - צורים בא משילוב המעיין הקטן שנתן כ-20 פחי מים ביום, לבין הסלעים הרבים מסביב ליישוב החדש. את הישוב אכלסו כ-57 צעירים וצעירות בגילאי 18-19. למקום הובאו כמה פרות, תרנגולות, והוקם גן ירק. אך את פרנסתם נאלצו לחפש בייעור מטעם הקק"ל, ועבודה בקבוצת יבנה ובמקומות נוספים בארץ. החל מכ"ט בנובמבר 1947 נכנס גוש עציון כולו למצב מלחמה שהפך למצור. ב-ג' שבט תש"ח, 12.1.1948, הותקפה עין-צורים על ידי כנופיית אבו-דהיה, סגנו של עבדול אל - קאדר, שישבה בכפר צוריף שבמורדות עמק האלה. ההתקפה נהדפה בזכות התקפת - נגד של כוח הפלמ"ח שישב ברבדים בפיקוד אריה טפר. בעקבות התקפה זו, יצאה מחלקת הל"ה להביא ציוד לחימה ורפואה החסרים בגוש - עציון, אך נתקלה באותה כנופייה בצוריף, וכל 35 הלוחמים נהרגו. לאחר הקרב האחרון בכפר -עציון ותוצאותיו העגומות ערב קום המדינה, נכנעו ללגיון הירדני 8 הישובים הנותרים בגוש: משואות -יצחק, רבדים ועין צורים. השבויים הוסעו למשטרות חברון ובית - לחם, ולאחר שלושה שבועות הובלו למחנה שבויים ירדני בצפון ירדן ליד אירביד, למקום הנקרא אום - ג'ימל. הנשים שוחררו אחרי שבוע ואילו הגברים שהו בשבי כ - . חודשים. בשבט - אדר תש"ט שוחררו למדינת ישראל. בסוף חודש אייר תש"ט, מאי 1949 עלו מחדש להתיישבות על אדמות הכפר סואפיר אל - שרקייה. (משואות יצחק עלו כשבוע קודם להתיישב באדמות סואפיר אל - ע'רבייה). במקום היתה חצר מוקפת חומת בוך, שני מבנים מבלוקים ובאר עם עץ תות גדול לידה. מחנה אוהלים הוקם ליד המבנים, ששימשו כמבני ציבור: חדר אוכל, מטבח ובית כנסת. אל אנשי גרעין ה' שהגיעו לנקודה החדשה הצטרפו בסוף מלחמת העצמאות אנשי גרעין ו' שהיו במצודת בירה בזמן המלחמה. בהמשך הצטרפו גרעינים נוספים של בני - עקיבא מהארץ ומחו"ל. בשנה לאחר מכן תוכנן הישוב הקבע על -ידי האדריכל מאיר בן - אורי בצורת מנורה. [גם משואות - יצחק תוכננה כך]. הישוב החדש החל להבנות. תחילה בצריפים פיניים/שוודים, ואחר - כך בתים מבלוקים שנשאו את המספרים 1-9. בשנת 3-1952 הובא והורכב צריף חדר-אוכל. לאחר בניית חדר - אוכל חדש (1980) הוא פורק ועבר לאזור התעשייה לצורך מפעל - תעשייה וחות - מכירות. בשנים האחרונות נעשו מהלכים על - ידי הקבוץ והמועצה לשימור אתרים בשיתוף המשרד למורשת וירושלים, להעביר אותו ליד צריף המוזיאון לצורך תיירות והנחלת מורשת. במרכז הקבוץ הוקם בניין ששימש כבית - כנסת ומועדון, בעל אדריכלות מיוחדת, ובתוכו ארון קודש מעץ עם שני לוחות "מוראליים" ועליהם ציורי שבעת הימים. לאחר הקמת בית -כנסת חדש בשנת 1955, משמש האולם הגדול כאולם כנסים ואירועים. על קירות בית-הכנסת ישנם 6 לוחות פסיפס המתארים את ימי הבריאה. (הפסיפס נעשה על - ידי מפעל 'לשם' מגבעת - ברנר שנסגר לאחר שנת פעילות אחת בלבד). בשנת 2006 נבנתה שכונה צמודה לקבוץ ששימשה את תושבי גוש-קטיף כ-10 שנים. היום משמשת

כשכונת הרחבה של הקבוץ.

סיפור המקום מסופר ב'צריך של פעם', וב'מסלול ראשונים' עם 11 שלטי מורשת על בניינים ואתרים (חלקם כבר לא קיימים בשטח). 'המקלט של יהודה נוימן' היה עד לאחרונה אתר לביקורי מורשת של הקבוץ, ובו היו מוצגים מיוחדים מהגוש ומהתחלה בשפיר, עם סיפורו המיוחד של יהודה, ממקימי הקיבוץ פעמיים. [ראיון איתו אפשר לראות ביוטיוב]. המקום נסגר לאחר לכתו לעולמו. התחלה שלישית היתה כאשר הקיבוץ השיתופי הופרט בשנים 5-2000. בעקבות המהלך החלו להגיע בני ובנות קבוץ רבים ומשפחותיהם. המקום היום מבוקש על ידי דור ההמשך, ומשפחות רבות נוספות גם ללא קשר משפחתי קודם.

פרנסת הקבוץ היום מבוססת על גידולי - שדה, רפת ואירוח כפרי גדול. בכניסה לקבוץ היתה ממוקמת 'ישיבת הקבוץ הדתי' שנסגרה, והפכה להיות 'מכינת צהל"י' (לבנות לפני צבא), וכן מכללה למבוגרים 'מרכז - יעקב הרצוג' העוסקת בלימודי ארץ - ישראל ויהדות.

סביב עין - צורים יש אתרי מורשת ונוף רבים: שלולית החורף, גשר הקשתות, גשר פריזר, מצפה שפיר, משלט התאנים, מאגרי מים על נחל לכיש, טיילת נחל לכיש, אנדרטת הטייס דני שטהל, ועוד.

הכותב, הינו נאמן שימור קיבוץ עין צורים

ההתקפה על עין - צורים בגוש - עציון ומחלקת - הל"ה / יובל נבו

מוקדם בבוקר ג' שבט תש"ח, 14.1.1948, הותקפה עין-צורים ומשלט ח'רבת זכריה הסמוך לה, על-ידי אלפי ערבים תושבי הר - חברון, הנגב והשומרון. היתה זו ההתקפה הראשונה על ישוב במלחמת העצמאות.

הערבים, חלקם מהכנופיה של עבדול קאדר אל-חוסייני ואבו דאיייה שהתאמנו בכפר הסמוך - צוריף, היו מצויידים בכלי נשק רבים, ביניהם עם צלב קרס על הקת. ההמונים הסתערו ביללות ובקריאות רמות: "איטבח אל - יהוד", ירו מהרובים שבידיהם לעבר הקבוץ הקטן, שרק מלאו לו שנה ושלושה חודשים, ומנה כ-60 בחורות ובחורים.

מחלקת הפלמ"ח מאנשי קבוצת רבדים הסמוכה התארגנה להתקפת - נגד בפיקוד אריה טפר [לוחם אמין, יצירתי, גילה את "דרך בורמה"]. הכוח עשה איגוף ימני (דרומי) ופתח באש על הערבים המסתערים מאחור (מקום ישיבת הר - עציון היום, ובה שלט הסבר על המרפסת) וכך נשברה ההתקפה. לערבים היו עשרות הרוגים ופצועים. לכוח טפר היו 3 נופלים, חברי קבוצת רבדים. (עד היום נלמדת פעולת האיגוף בביה"ס לקצינים של צה"ל).

כתוצאה מההתקפה נוצר מחסור חמור בתחמושת, חומרי רפואה ומצברים למכשירי הקשר. הפיקוד והמגינים בגוש עציון קראו לעזרה מיידית, והפיקוד בירושלים החליט לשלוח סיוע רב על גבי 40 לוחמים בלילה שלמחרת. הכוח יצא משכונת 'בית - וגן' לכיוון הגוש אך חזר בגלל יריות שנשמעו למחרת הוסעו הלוחמים במשאית למושבה הרטוב, שם התארגנו להליכה נוספת לעזרת מגיני גוש - עציון. לשני לוחמים לא היה נשק אישי - לכן נשארו בישוב.

בליל ה' שבט, 15-16.1.48 יצאו ה-38 לדרכם מאוחר מאד בלילה, למרות הפצרות מפקד הרטוב רפאל בן - ארויה; כנראה שהיו בטוחים בהכרת הדרך ודאגו לגור למגיני הגוש. לאחר כמה קילומטרים נקע אחד הלוחמים את רגלו, וחזר להרטוב בליווי שני לוחמים. ה-35 המשיכו בדרכם בהליכה שקטה בוואדי המוביל גוש - עציון כאשר על גבם משא כבד מאד של ציוד.

כאשר הגיעו לאזור הכפר צוריף, פגשו (כנראה) שתי נשים אשר לא הופרעו בדרכן בידי הכוח. הנשים מיהרו לכפר והזעיקו את תושביו ואת 400 לוחמי כנופיית אל - חוסייני שהיו שם במחנה אימונים. הדבר היה בעוכרי המחלקה שנסוגה ל"גבעת - הקרב", שם נלחמה עד הערב, עד שנפל אחרון הלוחמים עם אבן בידו.

לאחר יומיים ששכבו בשטח, הגופות הובאו אל הכפר במצוות כוח משטרה בריטי בפיקוד הימיש דוגין, שם עברו התעללות והשחתה. מאוחר יותר נלקחו על-ידי הבריטים לקבורה בכפר - עציון.

לאחר המלחמה הובאו עם כל ההרוגים ונקברו בהר - הרצל. הימיש דוגין הוזמן לאחר מלחמת ששת הימים לארץ, ובעזרת זכרונו הטוב הראה היכן נפלו הלוחמים וממנו נודעו כל פרטי האירוע. במחלקת הל"ה היו אנשים מובחרים ומצטיינים, שעתידם הצבאי, האקדמי, והמנהיגותי אשר לא

מומש, היה הפסד כבד למשפחתם ולמדינה שבדרך.
דני מס - היה מפקד הגוש עד שבוע קודם לכן, היה מראשוני הפלמ"ח ושירת
בו 7 שנים, היה בין סיירי פלוגה ה' בבאר -טוביה, מפקד כריזמטי מהטובים שהיו. צייר ספר
קריקטורות, וכן ספר '300 משחקים' עם ציורים, עבור תנועת הנוער "הצופים". בליל הגשרים היה
בכוח שיצא לפוצץ את גשרי עזה, ומייד לאחר מכן נסע באופנוע לחנייתה כדי שלא ייתפס.
בערב, בהרטוב לפני היציאה להליכה לגוש-עציון, הוזהר על -ידי בן - ארויה ואחד מזקני הרטוב על
השעה המאוחרת, אך דני אמר: "קבלנו פקודה ואנחנו הולכים!!!"
אלכסנדר לוסטיג - לחם במחתרת ההונגרית נגד הנאצים; הגיע עם אחיו לקבוץ דורות ושם עבד וצייר
להנאתו, אחר - כך למד בבצלאל והועסק על - ידי קק"ל כמעצב וכצייר בולים.
יצחק הלוי - היה סייר בנשמתו, שטייל והכיר את שבילי הארץ. אהב את הבוטניקה ושם ראה את
עתידו.

היה מדריכו וחברו של טוביה קושניר. טוביה קושניר - היה ילד טבע, בוטנאי מומחה ומוכר לבוטנאים
בארץ ישראל ובעולם. על שמו: אירוס - טוביה, סתונית - טוביה, נימפית - טוביה וטחב קושנירי.
דוד ט"ש (טור שלום) - היה עילוי בלימודיו ומשורר.

אליהו מזרחי - חלם להיות שחקן על הבמה ולהקים להקה צבאית.
גרשון שפט - חבר, מוכתר וגזבר קבוצת עין - צורים, היה צריך להגיע מירושלים הביתה עם
המחלקה. לאחר ההתקפה על עין-צורים שבה נהרגו 3 חברי רבדים, ניגש אליו יצחק גינזבורג, גזבר
קבוצת רבדים, וביקש להתחלף עמו. כך ניצל גרשון מהסוף הטרגי של המחלקה (ולא בפעם
הראשונה).

"מחלקת ההר", מחלקת - הל"ה, התפרסמה מאד בעקבות שירים וחיבורים רבים אודות הנופלים.
נפילת היחידה האיכותית והמצויידת היטב, היתה מכה מוראלית קשה ליישוב וכן ללוחמים מהפלמ"ח
ומהחי"ש.

חיים גורי, שהיה בשליחות במחנות העקורים באיטליה, כתב את "הנה מוטלות גופותינו". משפחות
הנופלים הקימו עמותה לזכרם אשר הוציאה ספרים וחומרים לציבור ופעילה גם היום ברשתות
החברתיות. יהי זכר הנופלים ברוך.

הכותב, הינו נאמן שימור קיבוץ עין צורים

אגדת הל"ה

מילים: יורם טהרלב

לחן: יוסף הדר

שוב לי הביא הרוח
שיר אגדה נושן,
על בחורים שבאו כרוח
בין אש ובין עשן.
בין הרי חברון...

בין הרי חברון
לא נדם עוד,
צעדם עוד
אל ליל - קרב אחרון.
בין הרי חברון...

קני הרובים בערו
שם בין הרי חברון,
אך עת האיר השחר נותר

עוד...נער אחד אחרון.
בין הרי חברון...
אבן אחז הנער
באגרופו פלדה,
אבן אחת ידה עוד בטרם...
תמה האגדה.
בין הרי חברון...

המכון לחקר הנגב - אתר מורשת בבאר שבע/ פרופ' אמריטוס יוסף מזרחי

בחודש נובמבר 1957 נפתח בבאר שבע "המכון לחקר הנגב" תחת משרד ראש הממשלה ביזמתו של דוד בן גוריון. הסיבה להקמתו הייתה שהנגב תופס כ 65% משטח מדינת ישראל ורק כ- 6% מתושבי המדינה גרים בו. דוד בן גוריון הבין שהנגב הוא העתודה לפיתוחה של מדינת ישראל. הוא סבר שרק אם ישבו מדענים בנגב עצמו ויחקרו שטחי מדע שונים, תוצאות עבודתם תהווה את הבסיס לפיתוחו של הנגב.

למכון גויסו מדענים בוגרי האוניברסיטה העברית בירושלים, בוגרי מכון וויצמן ובוגרי הטכניון ומדענים בוגרי אוניברסיטאות מרחבי מהעולם. במכון נחקרו מדעי הצמח עם דגש על עמידות למלח ויובש, מדעי בעלי חיים עם דגש על עמידות לחום ויובש, כימיה ופיזיקה של הקרקע, גיאולוגיה, התפלת מים, שימוש באנרגיה סולרית ועוד.

המכון ממוקם ב רחוב השלום מספר 1 בבאר שבע, ממש מול בניין העירייה. בשטח המכון נבנה גם בניין ל"מכון התקנים" ומעבדות המו"פ של "מפעלי ים המלח". כיום המקום הוסב ליחידת הרכש של "כימיקלים לישראל".

בשטח של המכון הוקמה ב-1957 גם תחנה מטאורולוגית למדידת פרמטרים מטאורולוגיים ששימשו את מדינת ישראל במשך עשורים.

בשנת 1964 הוקם "המכון להשכלה גבוהה בנגב" בחסות "האוניברסיטה העברית בירושלים" והמחלקה הראשונה שהוקמה הייתה "המחלקה לביולוגיה" שברבות הימים הוסב שמה ל"מחלקה למדעי – החיים".

המחזור הראשון קיבל תואר בוגר בשנת 1969 מטעם "המכון להשכלה גבוהה בנגב" בחסות "האוניברסיטה העברית בירושלים" (תמונה 2). בשנת 1970 הוכר "המכון להשכלה גבוהה בנגב" כאוניברסיטה ששמה היה "אוניברסיטת הנגב" שעם פטירתו של דוד בן גוריון הוסב שמה ל"אוניברסיטת בן - גוריון בנגב". בשנת 1970 היו במחלקה לביולוגיה 22 אנשי סגל אקדמי ש - 20 מתוכם היו חברי "המכון לחקר הנגב". ב - 1973 הסתיימה העברת המכון לחקר הנגב שהפך להיות חלק מהאוניברסיטה. כיום נושא המקום את שמו של דוד ברגמן שהיה מיוזמי הקמת המכון והאוניברסיטה ותמך במחקר שימושי באוניברסיטה שהתקיים במקום (המכונים למחקר שימושי) עד שנסגר ב 2006. כיום יושבים במקום חוקרים השייכים ליחידות אוניברסיטאיות שונות, טכנאי מחקר ואנשי אדמיניסטרציה והוא נקרא "קרית ברגמן של האוניברסיטה".

לצערנו, לאחרונה הוצעו תכניות לעקור כל מה שישנו ב"קרית ברגמן" ובניית שכונת מגורים חדשה עם בניינים בני 40 קומות. פרט לנזק האדיר שייגרם למרכז העיר עקב פקקי תנועה, זיהום אוויר ועוד, יעלם מקום המורשת בו החל המחקר המדעי בנגב.

בין תוצאות המחקר שהושגו ב"מכון לחקר הנגב" וב"קרית ברגמן" ניתן למנות מספר הישגים ברמה הבינלאומית ששינו את פני הנגב ומספקים מקומות עבודה עם רמת הכנסה מכובדת. כך, למשל, כאן תורבת צמח בר ממדבריות ארה"ב ומקסיקו בשם חוחובה (*Simmondsia chinensis=Jojob*) שעשרות אלפי דונם ממנו צובעים את הנגב בירוק ומספקים פרנסה טובה למגדלי הצמח ומשווקי "שמן החוחובה" שהולך בעיקרו לייצוא.

כאן בשטח "המכון לחקר הנגב" פותחה הטכנולוגיה להתפלת מים על ידי ממברנות, כאשר למעלה מ- 60% מהמים הנצרכים כיום בארץ, מגיעים ממפעלי התפלה המשתמשים בשיטה זו. שלט, שבו מצוינת תרומת ממשלת ארה"ב ל "מכון לחקר הנגב" לפיתוח טכנולוגיות להתפלת מים שפותחה במעבדה קיים עד היום.

כאן פותחו טכנולוגיות חקלאיות שאפשרו שימוש במים מלוחים לגידולים חקלאיים באזור הנגב ובעולם. כאן פותחו בשיתוף עם הפקולטה לחקלאות ברחובות השיטות לקבלת מכלואי עגבניות עם חיי מדף ארוכים, השולטות כיום בארץ ובעולם. כאן תורבתו ופותחו מספר גידולי - פרי חדשים, חסכניים במים, כמו הקטוסים פיטיות וקובו. כאן פותחו גידולי סרטני-מים מתוקים תוך שימוש בביוטכנולוגיות פורצות - דרך, המשמשות חברות ישראליות המייצאות לארצות מזרח אסיה. כאן פותחה הטכנולוגיה לקבלת סידן אמורפי שנקלט בגוף בקלות ומשמש כאספקת סידן לסובלים מחסר במינרל חשוב זה. אלה הם רק חלק קטן מההישגים שהושגו ב"מכון לחקר הנגב" וב"קריית ברגמן".

יש לשמור על האתר הזה כריאה ירוקה בלב העיר שתשמש "אתר מורשת מדעית בבאר שבע", שממנו צמחה האוניברסיטה ובו הושגו הישגים מדעיים ברמה הבינלאומית לתפארת מדינת ישראל. יש להשאיר מקום זה עם הבניינים המקוריים (תמונה 5) ולהקים אתר מורשת אינטראקטיבי שידגים את ההיסטוריה של המקום. האתר יוכל לשלב פעילות מדעית, קיימת וחקלאית עירונית, ידגים ויצג את תוצאות המחקרים כדוגמת אלו שפורטו לעיל; כמו כן, תהא זו גינה בה יוכלו תושבי באר שבע לבלות בשעות הפנאי, ליהנות מבנקי הגנים של צמחים אקזוטיים הקיימים במקום וללמוד על ההישגים המדעיים שהושגו כאן בלב העיר באר שבע. מדובר באתר ייחודי בהיסטוריה של באר שבע והקהילייה האקדמית שצמחה בה. המיקום, בסמוך לעירייה ומתחמי מגורים משמעותיים במרכז העיר - הוא ללא תחליף. מחיקת המקום תהווה בכייה לדורות והפסד לדורות הבאים.

הכותב הינו חוקר, מרצה, מנחה באוניברסיטת בן גוריון בנגב

המרכז המסחרי שכונה לדוגמה ב"ש/ אדר' מיכאל יעקובסון

"השכונה לדוגמה" הצליחה לעמוד בסטנדרטים הגבוהים שהציבו לה המתכננים בראשית דרכה. מרבית הבנייה הורכבה מבתי דירות צנועים, כאלה שלרוב אדריכלים בלבד משכילים להעריך אך הם פרצו דרך מקומית בתחום הבנייה המרקמית - מתחמית, בחזות ובתכנון הדירתי. אבל לא כל השכונה נבנתה בגל הבנייה הראשון, וחלקים ממנה תוכננו בשלבים מאוחרים יותר. לאדריכלים שבאו בשלבים המאוחרים השאיפה לחדש כבר לא היתה רלוונטית..

המרכז המסחרי שהוקם בשכונה הוא דוגמה לבינוי המאוחר. בנייתו הושלמה ב- 1973, והוא לא עבר שינויים משמעותיים מאז. בשיחה עם האדריכל מנחם כהן שתכנן את המרכז, הוא מסביר שגישתו לתכנון המרכז היתה מודעת לבחירה לא לחדש ולא לבלוט. לדבריו, הוא העדיף שלא להתחרות עם "שיכון הרבע קילומטר" שהמרכז הוקם למרגלותיו ולכן בחר בפתרון מינורי וצנוע.

המרכז המסחרי זכייתו של האדריכל מנחם כהן בתחרות לתכנון בניין עיריית תל אביב ב-1956 (בהיותו בן 26 בלבד, שלוש שנים מגמר לימודיו בטכניון) והשלמת הבנייה ב-1965, העניקו לו פרסום ומוניטין. הוא אמנם לא הגיע להישג נוסף שהצליח להתחרות עם אותו הישג, אך במשך ששה עשורים תכנן עוד עשרות פרויקטים מגוונים בכל רחבי הארץ. בין השאר, תכנן כמה מרכזים מסחריים שהבולט והמורכב שבהם הוקם במרכז העיר ערד (1966). שני מרכזים מסחריים נוספים, הפעם שכונתיים, תכנן כהן בבאר שבע. הראשון ב"שכונה לדוגמה" היא שכונה ה' (1975) והשני הוא בשכונה ט' הסמוכה (1981).

"משרד השיכון חילק עבודות לכל מיני אדריכלים, ואחרי שעשיתי את המרכז בערד אז נתנו לי את המרכז בבאר שבע", נזכר כהן באופן שבו קיבל לידי את עבודת התכנון לפני חמישים שנה. מיקומו של המרכז ייחודי: הוא שוכן על מגרש רחב ידיים התחום בין שדרות היעלים ובין "שיכון הרבע קילומטר" המפורסם שתכננו האדריכלים אברהם יסקי ואמנון אלכסנדרוני, ונחשב לבניין הארוך ביותר בישראל. אל הבניין מוביל גשר רחב וארוך המקשר אל בתי השכונה שמדרום לו והוא מהווה את הדופן המערבית.

השטח שמתחת לגשר מתפקד למעשה כשורת חנויות שסוגרת על הרחבה שבמרכז. מדרום תחום המרכז בשדרות היעלים. כהן ניצל את המיקום - הוא פתח את המרכז לכיוון הכביש, השתמש בגשר כדופן מסחרית שמוסיפה פעילות מנגד לבניין שתכנן; כמו כן, כיוון את המבט של השוהים והעוברים במרכז המסחרי אל "שיכון הרבע קילומטר" ובכך הדגיש את נוכחותו.

"ברקע היה לי את הבניין הארוך והוא השתלב בכיכר שתכננתי", מוסיף כהן. "לא היה מעורב אדריכל נוף, אלא כמו שבכיכר מלכי ישראל כל התכנון היה שלי עם יסקי, פובזנר ואלכסנדרוני, כך גם כאן. בכיכר מלכי ישראל הכל התרכז לכיוון בניין העירייה והיא תוכננה ככיכר אזרחית, וכאן הכיכר מוקפת בשטחים מסחריים, היא לא מקום שמיועד להפגנות או חגיגות, אלא פשוט זו כיכר שמונעת צפיפות. כשאתה מסתובב באירופה יש הרבה כיכרות שנותנות נשימה לעיר, הן נמצאות לא רק מול בניינים ציבוריים אלא גם במקומות נוספים. העיר דורשת כמה כיכרות כאלה."

בניין אחד בסך הכל מרכיב את המרכז שתכנן כהן. שטח הבניין מתפרש על פני 1,500 מ"ר בקומה אחת, עם מרתפים בשטח כולל של 350 מ"ר. בחזית נראה הבניין מודולארי, ואגן החזית הראשית שלו מעוצב באופן מודולארי, אך שאר החזיתות כמו גם השטחים המסחריים שבמבנה עצמו תוכננו בממדים שונים זה מזה: אולם אחד גדול במיוחד נועד לסופרמרקט, אולם שני קטן יותר נועד לסניף של בנק לאומי. שאר השטחים המסחריים קטנים יותר ותוכננו כך שניתן להוסיף ולפצל אותם. אגף של הבניין פונה לכיוון שדרות היעלים והוא יועד למזנון או בית קפה. "השתדלתי לעשות בניין קומפקטי שעונה על הפרוגרמה שקבלתי", מסביר כהן. "ניסיתי תמיד שהבניינים שאני מתכנן יראו גם טוב, שיעבדו טוב ושלא יהיו שטחים מיותרים כי בסך הכל זה עולה כסף".

חזית הבניין הראשית פונה אל המערב, לכיוון הכיכר הציבורית שכהן תכנן כחלק בלתי נפרד מהמרכז המסחרי. אל הכיכר מובילות מדרגות רחבות מכיוון שדרות היעלים. לאחרונה שולבה בכיכר ספריית השאלה פתוחה שהפכה לאטרקציה ורבים מהמבקרים עוצרים בה. "המבנה עצמו הוא מבטון ונתתי על זה שפריץ בטון. עשיתי מראש את החשבון שהבטון מקבל סדקים והגעתי למסקנה שעדיף לתת ציפוי ולא להשאיר את הבטון חשוף", מסביר כהן את פתרון הגמר החורג מהבטון החשוף שמאפיין לרוב את המבנים בשכונה. "את הפינות של הבניין קטמתי כי באופן זה יש הגנה על הפינה שנוטה להיפגע".

מעבר מקורה מקשר בין שטחי המסחר ובין הכיכר, באופן המזכיר את הקולונדה שמלווה את רחוב אבן גבירול ומקיפה את כיכר רבין בתל אביב. "מעבר כזה הוא הכרחי ויש לו הרבה יתרונות, כי יש לך גם שמש חזקה וגם גשם והמקום מגן על האנשים ועל חלונות הראווה", מפרט כהן. "זה גם מקום יותר נעים לאנשים ללכת בו, לעצור מול חנות ולהסתכל על חלון הראווה, והוא מעלה את הערך של המקום."

האדריכל מנחם כהן

האדריכל מנחם כהן, התפרסם כאמור, בעיקר הודות לזכייתו בתחרות לתכנון בניין עיריית תל אביב. אך לבד מאותו בניין, תכנן כהן בניינים רבים בכל רחבי הארץ ובמגוון של יעודים. הוא נולד ב-1931 בריגה ובהיותו בן שבע היגרה המשפחה לארץ – ישראל והתיישבה בתל אביב. הוא למד בגימנסיה הרצליה והיה חבר כנער בארגון "ההגנה". ישראל ויסלר, פוצ'ו, היה זה שגייס אותו לארגון. לאחר שהשתחרר משירותו הצבאי, פנה ללימודי אדריכלות במוסד היחיד שפעל אז בארץ בתחום – הטכניון בחיפה.

בגמר לימודיו עבד תקופה אצל האדריכל נחום זלקינד ולאחר מכן אצל האדריכל יצחק פרלשטיין. במקביל ניגש לתחרויות לתכנון בניין הכנסת ולבניין האקדמיה ללשון העברית בגבעת רם. בשתי אלה זכה בפרס קנייה. בתחרות השלישית שאליה ניגש, לתכנון בניין עיריית תל אביב הוא זכה בפרס הראשון ויצא לדרך עצמאית.

בין העבודות שתכנן, החל מ-1956 ועד 2012, עת סגר את משרדו ופרש מהמקצוע: חדר אוכל ומבנה כיתות בכפר תקווה (1975, 1965) בניין חברת "מרס" ברחוב הרצל בתל אביב (1972), מפעל פארם אפ, בפתח תקווה (1992) וחידוש המנזר הארמני ביפו העתיקה (200). הבניין האחרון שתכנן היה בית דירות ברחוב הנביא נחום 17 בתל אביב (2009). את הספר "האדריכל שתכנן את בניין העירייה" שיצא לאור ב-2014, כתבתי בהזמנתו של כהן והוא מתמקד בעיקר בבניין העירייה, אך גם בעבודותיו האחרות - כמו גם במרכז המסחרי שבשכונה לדוגמה.

את הספר ניתן להשיג במרכז באוהאוס.

הכותב הינו אדריכל ובעל הבלוג "חלון אחרי"

מחצבים בנגב המזרחי/ גדעון רגולסקי

בימי קדם - תושבי הערבה הכירו את עפרות הברזל והנחושת ואבנים אקזוטיות שהכילו מתכות, במזרח התיכון וגם בערבה. בתקופה הכלקוליתית (לפני 600 שנה) החלה הפקת נחושת ראשונה בתמנע.

עפרות ברזל, בכמויות קטנות, הוספו לתנורי ההתכה ("פלוקס"), כחומר שמשפר את הפרדת הסיגים מהנחושת וכגורם שמוריד את טמפרטורת ההתכה של המתכת מתוך הברז. השילוב בין בצרי הברזל לחום תנורי ההתכה, גילה כנראה את הברזל כמתכת בפני עצמה שניתן להפיקה מעפרות ברזל. בעת החדשה, במהלך המאה העשרים, חוקרים זיהו את מרבצי הנחושת והמנגן בוואדי מנעיה (תמנע) שנית.

במהלך מלחמת העולם השנייה, כאשר כוחותיו של רומל, המצביא הגרמני בצפון אפריקה, נעו מזרחה לעבר תעלת סואץ, שלטונות המנדט פתחו בסקר אחר מחצבים בדרום. הם חפשו חומרי גלם שנדרשו לתעשייה הכבדה, שספקה את צורכי המלחמה הגדולה. נפט, ברזל, מנגן, נחושת, גופרית, זרחה (פוספאט), היו בעדיפות עליונה: ברזל לייצור כלי הרכב, מנגן לייצור הפלדה, נחושת בעיקר לייצור אביזרי חשמל, גופרית לייצור גומי לצמיגי הרכבים, וזרחה שנדרשה לתעשיות הפטרוכימיות ולייצור דשנים לחקלאות. חוליות סקר פעלו בכל שטחי הנגב. חלקן קבל ליווי ותמיכה של הצבא המנדטורי ודרכי עפר נפרצו להשגת גישה לאתרי החיפוש. אחת מדרכים אלו, היא הדרך מאזור מצפה רמון של ימינו, מערבה, הקיפה את מכתש רמון ופנתה לנחל ערוד והמשיכה לעבר נחל פארן. זהו התואי שצה"ל עבר בו במבצע עובדה (מרץ 1949). פעילות הסקר גילתה אתרים רבים עם מחצבים הראויים להמשך בדיקה. מידע גיאולוגי רב הצטבר אצל הגיאולוגים והמהנדסים שסקרו את הנגב. חלק מהמידע שימש גיאולוגים גם בתחומי מחקר אחרים מאוחר יותר - למשל התופעות הוולקניות בערבה, שנחקרו על ידי שאו, שהיה הגיאולוג הראשי של ממשלת המנדט. לאחר קום המדינה, צה"ל הקים את חיל המדע שאנשיו המשיכו את סקרי המחצבים. נוספו עוד מחצבים מבוקשים לבנייה ותעשייה. כסף רב הושקע בסקרים, מתוך אמונה שהנגב עשוי להיות ארץ של מחצבים. בחלק מהדוחות המקצועיים, קיים פאתוס רב בניסוח הדברים. אנשי מדע ומקצוע רבים הגיעו לארץ והשתתפו במאמץ המחקרי.

נערכו חיפושים אחר נפט, חיפושים שהיו המשך למחקרים שנערכו כבר בסוף המאה ה-19. סלעי הביטומן באזור עין בוקק ומעלה אדומים משכו את הגיאולוגים במחקריהם. גם מבנה הקמרים בנגב שהיה דומה לכיפות, הזכיר מקומות אחרים בעולם שבהם היה אצור נפט. בים המלח, ישנן עדויות על אספלט המבעבע מבטן האדמה ממזרח לים המלח וממערב לים המלח בנחל חמר.

גושי אספלט אדירים היו צפים על פני המים הכבדים, אחרי רעידות אדמה. אחד משמות ים המלח המקובלים הוא ימת האספלט.

זרחה (פוספאט)

נערכו סקרי שדה מפורטים אחר זרחה, במהלך שנות החמישים ונמצאו ריכוזים שבין 18 אחוז ל-35 אחוז, בנגב ובערבה: אלה הם ריכוזים גבוהים יחסית. הממצא לא תמיד היה בשכבות עבות שמעל שני מטר, שנוחות לכרייה. באמצע שנות החמישים החלו להקים את מפעל הפוספאטים באורן וסמוך למכתש הקטן. הכרייה נעשית במכרות פתוחים עד היום.

הכרייה נעשית במכרות פתוחים עד היום. הפוספאט שנמצא בערבה, מופיע בשכבות דקות ולא רציפות ויש מעליו שכבות עבות של חומר טפל. בנחל אשבורן (ג.צ. 21300/5045), בערוץ צדדי, נמצאים מכרות ניסיוניים שמעליהם שכבות של סלע טפל, שעוביין מעל למאה מטר. צלקות רבות של חיפושי הפוספאט מוצאים גם בנחל שלהב, נחל כרכשת, רמות עומר ועוד.

ברזל

בצרי ברזל נתגלו באתרים רבים בנגב, בעיקר לאורך העתקים גיאולוגיים שבהם עלו מי תמלחת שהכילו, עם המלחים, גם ברזל מומס, מגנזיום ומתכות נוספות במינון נמוך. לאורך קווי ההעתק הצטברו משקעי ברזל ודולומיט. הדבר בולט ברקס מנוחה, לאורך קווי ההעתקים מזהים שם משקעי ברזל שתכולתם עולה על 65%, בשלושה בצרי ברזל עיקריים עם הרכב מינרלי שונה זה מזה.

שני מכרות ברזל ניסיוניים נפתחו ברכס. אחד בנחל שברים ואחד סמוך לחיבור שבין נחל ציחור לנחל פארן. כמו כן נחפרו הרבה בורות דגימה. הכרייה החלה בשנות הארבעים ונמשכה גם לאחר קום המדינה. מיקום המכרות הניסיוניים באתרים נוחים לגישת ציוד כבד ונוח לפיתוח מערך תובלה. ריכוז הברזל בעופרה, בחלק מהבצרים הוא מעל ל 85%, על פי מחקרו של מנחם שרגא, שכתב את עבודת המאסטר שלו על הברזל והדולומיטזציה ברכס מנוחה. העבודה הוגשה במרץ 1967 ומנחם נפל ביוני אותה שנה בקרבות על דרום ירושלים במלחמת ששת הימים. במהלך עבודתו, מנחם זיהה מחצבים רבים נוספים ואפילו מכרה גופרית זעיר, של בדווים, בכיפת עשת.

אתר הכרייה הגדול בנחל שברים נתגלה על - ידי אלפרד (אברהם) ואויגן לנברג במהלך סקר המחצבים בנגב. אבי זכאי, שהיה מנהל חבל הנגב הראשון בתום מלחמת העצמאות, ביקר באתר ובתמונות מזהים את תעלות הכרייה המנדטוריות (נ.צ. 2122/4718). גם אנשי חיל המדע (חמ"ד), ביקרו באתר.

בנוסף לעבודה שהושקעה ולממון הרב, תלו במכרות תקוות רבות בשנותיה הראשונות של המדינה, בתקופה בה המדינה ניסתה להתפתח באופן עצמאי ככל הניתן, גם באספקת חומרי גלם. ההבטחה התנ"כית של משה רבנו, בספר דברים ח' 9. "...ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחושת", נתפסה, כנראה, כבסיס לתוכנית מחקר מדעית.

המכרה בנחל שברים נכרה כתעלות בתוך כמה סוגים של בצרי ברזל. בחלקו התחתון של המכרה מצויה תעלה מנדטורית שנחפרה בעזרת פטישי אוויר בעבודה ידנית. בחלקו העליון, הכרייה נעשתה בטרקטור בעל גלגלים. בשנת 2016 בקרתי באתר עם גדעון לרון, בנו של אויגן לנברג. גדעון עסק ביבוא ציוד כריה ועבודות עפר, ולאור המורשת המשפחתית שלו, ידע להסביר לי את שיטות העבודה במקום.

הממצא הכללי במכרה ניסיוני זה והבדיקות במעבדות הראו שריכוזי הברזל אומנם גבוהים מאוד בחלק מהבצרים, מעל ל 80% לפי משקל, אך הנפח הכללי של העופרות נמוך. כמו כן, לא ניתן היה לפתח כרייה במכרות פתוחים, אלא כחציבה קשה ויקרה לעומק הסלע - שהייתה יקרה ומסובכת. כך שלא הייתה היתכנות כלכלית למכרה והניסיונות להפקת ברזל נפסקו בשנות השבעים המאוחרות. מכרה נוסף נפתח במערב רכס מנוחה, ממזרח לחיבור עם נחל ציחור (נ.צ. 2022/4698). בשטח מזהים גם מכרה פתוח שנכרה על - ידי טרקטורים, בור כריה עמוק ואנכי בקוטר מטר, ותעלות דגימה בתוך העתק הפארן שהתמלא בבצרי ברזל עשירים.

נחושת

בעת העתיקה, עיקר הכרייה הייתה בשכבות אבן החול שבהן נמצאים תרכיזי נחושת בתוך צבירי חול מגובשים. הסקר הבריטי משנות הארבעים מצא שבוואדי מנעייה (תמנע), יש מחצבים בכמות מסחרית בתוך שכבות של משקעים אגמיים קדומים. כמו כן, נמצאו מרבצי מנגן שנדגמו. לאחר קום המדינה, בוצעו סקרים נוספים בבקעת תמנע, בשוליה, באזור עמודי עמרם ונחל שלמה. הסקרים כללו קידוחים לעומקים של מאות מטרים להוצאת דגימות. ריכוז הנחושת שנמצא היה בין 1-2 אחוז. הסקרים הביאו להקמת מפעל הנחושת שנפתח ב-1958. נפתחו מכרות פתוחים בצורת בורות ענקיים ומכרות חצובים לתוך בטן האדמה.

המוצר הסופי של המפעל היה צמנט נחושת שממנו הפיקו נחושת מתכתית. להכנת הצמנט שימשה חומצה גופריתית, שיובאה מחוץ לארץ משום שלא נמצאה גופרית להכנתה בארץ.

מפעל הנחושת נסגר באמצע שנות השבעים. בתחילת שנות האלפיים, חברת ממקסיקו נכנסה למקום מתוך כוונה להתחיל בכריה, אחרי סקר והכנות. פעילות מצומצמת של מיחזור וייצור גפרת נחושת נעשית היום במפעל.

מבחינת שימור של מורשת היסטורית וטכנולוגית, המקום מכיל מבנים בעלי יחוד ארכיטקטוני משנות החמישים. יש מכרות סגורים שהכניסה אליהם היא דרך פירים ומכרות פתוחים, עם מים בתחתיתם. עתיד המפעל והמשך הכרייה בו אינם ברורים נכון לכתובת דברים אלו.

נפט

שמן האדמה שנמצא ויצא מתוך האדמה באופן טבעי בדרום ים המלח הוא סמך וכבד, אך הפיח תקוות רבות להשגת נפט איכותי ובכמות מסחרית. נערכו סקרים כבר בתחילת המאה העשרים

באזור הנגב המזרחי, בסוף ימי השלטון התורכי. הקמרים הגיאולוגיים התאימו למבנים שהכילו נפט במקומות אחרים בעולם. הגישה לאזור, עם ציוד הקידוח המסורבל, ממערב הייתה קלה. חברת סטנדרט אויל האמריקאית תכננה לקדוח באזור ממשית כבר לפני מלחמת העולם הראשונה. אזור הערבה היה פחות נגיש לביצוע הקידוחים.

אזור ים המלח היה עם פוטנציאל רב בזכות הביטומן שפרץ בנחל מצדה, בדרום ים המלח. כמו כן, אחרי רעידות אדמה, הופיעו גושי אספלט ענקיים שצפו על פני הים. הגיאולוג האנגלי בלייק פעל באזור במסגרת חברת-בת למפעלי ים המלח, שקיבלה זיכיון לחיפוש נפט. בלייק נרצח ב-4.7.1940 עם המלווה שלו, יעקב שוויקי. אנדרטה לזכרם נמצאת בישוב נווה זוהר. ביצוע קידוחים באזור היה בעייתי והקידוח הראשון החל רק בסתיו 1953, חצי שנה לאחר סיום סלילת הכביש לסדום, שאיפשר גישה מאוד נוחה לאתרי הקידוח.

הקידוחים נעשו קרוב לצומת הערבה של היום, בתוך השוליים הגדועים של חלקו הצפון-מזרחי של קמר המחמל. אחד הקידוחים החל לתוך קילוח אספלט. הקידוחים הם בסמוך לנחל הנקרא נחל מזל וסומנו בשם מזל 1, מזל 2 וכן הלאה. אך מזל רב לא היה שם למחפשי הנפט. קידוח נוסף היה במכתש הקטן, בסוף שנות החמישים. קידוח נוסף בוצע בנחל אמציהו (נ.צ. 228440/532400). בכל הקידוחים האלו נמצאו מים, בכמויות גדולות עם מומסים רבים שלא התאימו לשימוש חקלאי ללא התפלה. מים אלו משמשים במפעלי ים המלח עד היום.

לצורך הקידוחים הובאו מכונות קידוח בהשקעה גבוהה והוקמו מחנות מגורים שסיפקו את כל מה שנדרש. במהלך העבודות נהרג פועל אחד בתאונת עבודה.

כיום בשטח מזהים מכסים של בורות קידוח, שאריות של בנטוניט ואספלט יבש.

בנוסף לקידוחי הנפט, נחפרו חמישה בורות לעומק שמעל ל 15 מטר, בפרופיל מלבני. על פי עדותו של אסף מדמוני מנאות הכיכר, מדובר בבורות להפקת אספלט עבור התעשייה הפרבמצטית.

הנושא טרם נבדק לעומקו. הבורות כנראה אינם בורות יקוש לחסימת כביש 25 במקרה של מלחמה. האתרים המוזכרים ברשימה הם בעלי חשיבות היסטורית רבה ויש להעלות את מודעותם. הם נמצאים קרוב לכביש 90 או לדרכי שטח טובות ומסומנות. חלק מהנקודות הן בעלות עניין של נוף, טיילות ובילוי וניתן לשלב את האתרים במסלולי טיילות וביקור בקלות רבה. יש לשמור על אתרים אלו מפיתוח והרס. בארכיון הסרטים הישראלי וביוטיוב אפשר בקלות למצוא סרטונים המספרים על העשייה הגדולה שהייתה במזרח הנגב בשנות החמישים.

הכותב, הינו עוזר מנהלת מחוז דרום באזור בערבה ומרכז הנגב

הבארות באזור נבטים/ שלמה ציזר

אדמות נבטים נרכשו ע"י קק"ל בשנת 1934, "אדמות מדסוס". האדמות גובלות בנחל באר שבע מדרום. באדמות מדסוס הוקמה נבטים הישנה, ההתיישבות ראשונה של מושב נבטים, כחלק ממבצע הקמת י"א הנקודות בנגב במוצאי יום כיפורים 1946. בקרבת המושב הנוכחי, על יד בית הבטחון של נבטים ההיסטורית, קיימות 2 בארות ובור מים.

באר נבטים העתיקה (ביר חמאם)

באר נבטים נמצאת על שפת ואדי באר שבע והיא באר היסטורית. הבאר מופיעה במפות הבריטיות הישנות, ומצוינת ביומן המלחמה של הכוחות האוסטרליים במלחמת העולם הראשונה בכיבוש באר שבע, כנקודת היציאה של הכוח שנע לתפישת אזור תל שוקת, לחסימת תגבורות צבא טורקיות מצפון.

באר ה"שכטה"

באר שרשרת ('פוגארה' בערבית) فغرة פע'רת בתרגום לעברית. הבאר הינה מערכת של חפירת בארות בטור במרחק קבוע ומנהרות המקשרות בין הבארות עד למי התהום שבערוץ הנחל. שיטת הולכת מים והשקיה ממפלים מי התהום אל פני השטח, 'פוגארה', מקורה בממלכת פרס של המאה השישית לפני הספירה. חפירת באר שרשרת יצרה מקור מים יציב שניתן להישען עליו לצורכי התיישבות אדם ולצורכי השקיה, מהעת העתיקה ועד ימינו, באזורים בעלי אקלים מדברי.

יש לציין שלאורך הערבה, מעברונה ועד חצבה, יש כ- 3 בארות-שרשרת - 'פוגארות' - בעין מרזב, עין יוטבתה ועין עברונה. גם באר נבטים הינה באר שרשרת שנחפרה בשנת 1947, הושלמה בשנת 1949 וסיפקה מים למושב נבטים בראשית דרכו.

מאחר שהאקוויפר הצמוד לנחל דל, תוכננה העשרת האקווה על ידי בניית מספר סכרים לרוחב נחל באר שבע, לצורך איגום והחדרת המים לתוך הקרקע. הבאר תוכננה והוקמה על ידי "חברת המים הארץ ישראלית". מיקום הבאר נקבע על ידי הידרו - גיאולוגים. את הבאר בנה הקבלן משה בלחטובסקי מתל אביב, שהתמחה בחפירת בארות (לאחר מלחמת העצמאות שינה את שמו למשה עופר על שם בנו שנפל במלחמה). את הבלוקים המעוגלים המיועדים לבניית הקירות, יצקו בבית אשל בתבנית ייעודית מדויקת מאד שלאחר הנחתם נוצר מבנה עגול מושלם. הבניה של הבלוקים נעשתה מלמעלה למטה, כך שהעובדים היו מוגנים כל הזמן על ידי הקיר. החפירה עצמה נעשתה בעזרת קומפרסורים. עד סוף נובמבר 1947 הסתיימה בניית הבאר האנכית וכן מנהרה אחת. הסכרים המתוכננים לא ניבנו. לאחר מכן, התחילו לחפור את המנהרה השנייה אך לאחר כ"ט בנובמבר, עם תחילת המאורעות, הופסקה העבודה. עם תום מלחמת העצמאות, ב-1949, הוצבו על הבאר צינור יניקה, משאבה ומנוע ושאו שאיבת ניסיון בהצלחה. המבנה על חלק מהבאר נבנה מאוחר יותר, בתחילת שנות ה-50 למאה הקודמת. הכותב, הינו נאמן שימור באר שבע